

ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ

Денис Лукіянович

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНЕ СПРЯМУВАННЯ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЇЇ ХИБНЕ ТРАКТУВАННЯ РАДЯНСЬКИМИ ВЧЕНИМИ 20–30-х років

Визначний шевченкознавець проф. Ол. Дорошкевич назвав Шевченка – вічним. Маркситському вченому, що вважає поетів за продукт доби, важко було написати, що Шевченко – геніальний поет. В тому то й справа, бо талановитий, чи й визначний, письменник переходить до історії літератури, й тільки винятково вряди-годи займаються ним наступні покоління. А над геніальним поетом працюють покоління і століття (досліди над Данте, Шекспіром, Goethephilologie). “Нехай і як вірно зрозуміє Пушкіна одна доба, то і для наступних завжди залишиться чимало сказати про нього, а проте жодна з них не вичерпає всього” (слова Вісаріона Белінського, 1840 р.). Подібну думку висловив проф. Вітковський про Йогана Гете, а про Шевченка пише М. Грушевський (“Україна”, 1925, I кн.): “Творчість Шевченка не закінчила своєї еволюції з його смертю так, як його приймає українське громадянство, що безнастанно еволюціонує”.

Оцінка Шевченка насправді еволюціонує від 1840 р. XIX століття. Українофіли, що мали дві рідні мови, перейняли погляд на Шевченка як простонародного поета. Куліш (“Чого стоїть Шевченко як поет народній”) висловив цей погляд аж надто красномовно. Просто, але докладно визнав його Костомаров: “народ наче обрав Шевченка співати замість себе” (“Воспоминання о двухъ мадьярахъ”). Ця думка (простонародності) покутувала в галицьких компіляторів, а з підручників шкільних просочувалась у мізки молоді ще й тоді, коли вже Вартовий-Грінченко в “Листах із Наддніпрянської України”, друкованих у чернівецькій “Буковині”, поставив націю як нову ідею української літератури. Шевченка проголосив національним поетом-пророком (1892 р.).

До речі буде відзначити, що сьогочасні російські діячі не відкотилися далеко від старих об’єдинителів, вони українські духовні течії 1940 р. вважають за вияви “русского социализма”, Шевченка ж розглядають у курсі російської літератури. Залужний у Шевченківському збірнику Губнар-освіти за 1920 рік у статті “Т. Г. Шевченко – крестьянский поэт” мотивує цю “крестьянскость” дуже дотепно: Шевченко, мовляв, часто вживає слів “телята, поле, чабан, худоба, кат, раб, отара, работа, каторга...”

Але ж Шевченко, геніальний митець, був і насправді великим мужем, бо здолав відвернути хід історії своєї нації, тому оцінки його ніяк не вмістиш у рамки лишень літературної критики, а ще він і мученик за ідею – це зродило Шевченків культ, яким тішаться не всі великі творчі постаті в поході людства, а тільки ті, що дали нації нову релігію. Та саме в

цьому культурі, як і в політичних елементах поетової творчості, причаїлися значні ускладнення: розгляд мистецьких цінностей поета зійшов на додаток до його життєпису і т. зв. “значення Шевченка”, а всі політичні партії послуговувались ім'ям поета у своїх суто політичних інтересах. Особливо ж після Першої світової війни та революції розгорнулася на цьому тлі кровожерна класова боротьба за Шевченка. Це ж визвольні війни наблизили нас до джерел Шевченкового натхнення, на всіх землях ми пережили те, що було його мрією та метою його пісні. Воєнні події навчили нас розуміти його слово, і це є той духовний чинник, що створив новий підхід до Шевченка-державника, Шевченкові ж портрети на військових та державних прапорах і установах, колосальний зріст тиражу його писань красномовно потверджують близький безпосередній зв'язок між поновленням української державності і Шевченком. А революції, що крізь її пожежі й дими пробилась Українська держава, північний сусід надав і космополітичного і соціального характеру. Цим засобом він розпалював братню міжусобицю, у якій здобути душу громадянина через Шевченка намагались і національні державники і червоні, замасковані “космополіти”¹.

Тому така повинь багатолюдних мітингів і брошур про Шевченка. За яскравий зразок такої агітки хай послужить декілька публікацій. Мик. Шаповал у вступі до своєї брошури “Шевченко і самостійна Україна” прирівняв поета навіть до Христа, дарма що далі утратив із ока це порівняння. Вага брошури в катехизмі: Чого треба Україні? – Своєї хати. Хто винен, що її нема? – Богдан (?), зрадники, перевертні, громадські мерці і сліпці. Хто ворог України? – Московщина. Що треба робити? – Визволятися з ярма. Якими засобами? – Збройне повстання, ненависть до ворога, треба вміти жертвувати всім: собою, душею, Богом, людьми, взагалі всім. У чому виявляється своя хата? – В словах: Самостійна Україна... А закінчує автор свої міркування ось як: “Коли б Шевченко був живий, ви побачили б його в ряді активних борців, у вільних козаках, чи січових стрільцях”.

У дечому з одного вийшов, але в головному розійшовся з Шаповалом Любченко, автор статті “Червоний Христос”, надрукованої у збірці київської губнаросвіти п. 3. “Пам'яті Т. Шевченка” (1920). Любченко називає Шевченка Христом соціалізму, що не віддає кесареві кесарево і не вчить покори, а закликає до боротьби. Пророцтва Червоного Христа сповнились, мовляв, у революції.

Як pendant Шаповалові випустив 1922 року ЦК харківського комсомолу непідписану й дуже неграмотну брошуру “Т. Шевченко” з ось яким висновком: Шевченко, мовляв, дитина працівного народу, а не міщанський або поміщицький, чи куркульський синок; для українського незаможника він був першим головою комнезамів (комуністів-незаможників)...²

У поважному тоні витримав Ол. Тисовський свій метелик: “Ідея самостійності України” (Станіславів, 1921), спертий на інтерпретацію шевченкового “Заповіту”, але й він відповідав виключно потребі години.

Публіцистичні брошури, що виринали назустріч духовним потребам прискореного темпу життя, попередили поважні публікації. Само по собі так завжди буває, а в 1920-х роках іще вносила ускладнення агресивність революції й Москви, що закріплювала свою владу на роздвоєній УРСР засобами царської Росії, і вже в 1922 році висловилися проти Шевченкового культу. УАН, може, вірила, що залишиться осторонь великого тиску на шевченкознавство. Тим-то й С. Єфремов підготував монументальне видання Шевченкового “Журналу” (Щоденних Записок) і листування, до спілки ж із М. Новицьким випустив найпоправніше до того часу (1927) популярне видання Шевченкових поезій. Б. Навроцький видав поважну, об'ємисту (398 сторінок) студію про поему “Гайдамаки”, але обмежився джерелами, стилем і композицією поеми. П. Тиховський за-

глиблювався в Шевченкову текстологію та розглядав його менші поеми (на тему морських походів). П. Филипович допомагав Єфремову коментувати “Журнал”: крім статті про вплив романтизму на Шевченка, написав кілька вступних статей до його поем, що з’явилися окремими випусками (м. І., до “Марії” й “Єретика”). Ол. Дорошкевич реєстрував огляд шевченкознавства, писав про Шевченкову Лікери й кілька статей про революційні впливи на Шевченка.

В УРСР не переводились “чистки” й арешти, отож нелегко було зважитись позитивно висвітлити Шевченкову ідеологію. Виняток становив академік А. Багрій. Його монографія “Т. Г. Шевченко” це – переробка московської студії “Шевченко в літературній обстановке”. Марксівського підходу в ній нема, бо вона була раніше написана, ніж цей підхід запанував. Але Шевченка автор поставив нарівні з другорядними російськими поетами – “er hat ihn um den Kopf kürzer gemacht”. До того ж, Багрій написав ніби марксівську передмову, й так хитро, під модерною парасолькою, пустив у світ старий кренолін.

Шевченкознавці мали тільки загальну вказівку в Леніна, який підніс у Шевченка революційні та класові мотиви. Мовляв, Чернишевський уже свого часу прояснив був, що Шевченкові громи на панів торкаються й українських, не тільки чужих панів. Від прислужників влади шевченкознавці посередньо діставали вказівки, що, мовляв, Шевченкові жиди були не національними, а соціальними ворогами України; правда, Шевченко виступав проти Москви, але борони Боже – розтягати це на сьогочасність, бо царська Москва була тюрмою, а червона – раєм народів; не треба було шевченкознавцям забувати, що українська література починається від Шевченка – перед ним непутнє писали пани, вороги народу; варто було їм рахуватися з думкою Затонського: змиваючи з Шевченка ліберальні й націоналістичні фальші, ми, мовляв, матимемо перед собою “нашого” Шевченка, що запротестував проти феодальної Росії Миколи I на те, щоб повести “громаду в сіряках” не назад, до минулого, а вперед, до соціалізму... Поквапився і щирий-одвертий Скрипник (“Про одне непорозуміння”), але за свою тезу, мовляв, “Шевченко з його соціологією може стати нашим прапором, на якому загостряємо свою соціалістичну політику”, йому незабаром довелося спокутувати...

Помалу-малу, під авспіціями наркомів та комсомолів, якомсь виробляло собі і промощувало дорогу поняття Шевченка не національного поета й державника, а – кріпацького бунтаря.

Поки що уряд офіційно затвердив шевченкознавцям тільки метод дослідів, коли (в 1927 р.), після довгих торгів, признав статут окремого “Інституту Шевченка” в Харкові з постановою розглядів та помічень над Шевченком “із точки дослідів з погляду матеріалістичного розуміння історичних явищ та процесів”. Але публікації Інституту, а найбільше праці у двох річниках офіційного органу “Шевченко” доводять, що їх автори вже присвоювали собі або і присвоїли поняття “класового” Шевченкознавства³.

Нічого казати, що вказівка про обов’язковий метод праці, відбираючи свободу наукових дослідів, руйнує їх основу, але до речі буде пригадати, що вже Драгоманов (Шевченко, українофіли і соціалізм, Женева, 1879) розглядав Шевченкову творчість методом, близьким до історично-матеріалістичного, й дійшов до фатально негативного висновку, мовляв: “Кобзар, це зерно, яке пролежало в коморі і не послужило в свій час, коли було свіже, а тепер уже й мало навіщо годиться”.

Історично-матеріалістичний підхід до Шевченка, відкидаючи тезу, наче б то великі мужі формували історію, приймаючи, що самі вони є тільки твором доби, в якій живуть і діють, вимагав усебічного й докладного вивчення соціально-економічної структури Шевченкової доби. Єди-

но це вивчення дає ключ до соціологічного змісту Шевченкових творів, адже тільки зміст творів, а не їх мистецька форма вирішує, що в Шевченкових творах є важливе, в чому відбивається поетова доба, що з його поезій придасться для сформування класової свідомості пролетаріату.

Розглядаючи шевченкову добу, дослідники на основі архівних матеріалів (судових та адміністративних актів) описали історію Моринців і Керелівки (Шевченкове) і всіх сіл, де Шевченко провів ранню молодість; подбали за регіональні праці про землі й місця, де побував поет у своїх подорожах. Таку саму пильну увагу звернули вони на його знайомих, що серед них він жив, повертався, працював і вчився фахово, чи принагідно, набираючись освіти, формуючи свій світогляд: життєвий, мистецький і суспільно-громадянський. Сюди належать спогади (їх було дуже мало): про петербурзьких знайомих, про кирило-мефодіївців (між ними винятково талановито написана стаття М. Грушевського “Соціально-традиційні підстави Кулішевої творчості”); належать сюди (Дорошкевичеві) праці про впливи на Шевченка декабристів, фур’єристів, Герцена; невдалі студії над гуртком поміщиків “мочимордів”.

Передати висновки цих студій можна б тільки в окремій статті, а перерахувати самі заголовки та авторів – річ марна. Інша справа, що чимало цих дуже детальних студій виходить поза межі шевченкознавства. Це вже досліді суспільно-історичного розвитку села й інтелігенції в першій половині ХІХ ст., і правильно шевченкознавці повинні б зачерпнути такі відомості вже готовими з інших ділянок. Також не стрічалося спершу статей із т. зв. формального шевченкознавства, яким марксістські дослідники, оцінюючи для соціологічного усвідомлення поетичної творчості тільки зміст, – нехтували. *Enfant terrible* Коряк, що культ Шевченка зводив до збирання поетових чобіт і каламарів, знав і тут що сказати, мовляв, “пацюки (шурі) хай порпаються в текстах...”. Згодом шевченкознавці облишили свій раніший погляд, простудіювали Шевченкову поезику пильно, і ми маємо їх досліді над жанром, композицією, стилем, ритмікою і – хоч небагато – над мовою⁴.

Окремо треба відзначити зусилля знаменитого текстолога Дорошкевича, що виправив помилки видання Єфремова – Новицького. Працюючи в душі панівної в СРСР теорії, він вклав – очевидячки безуспішно – багато мозольної праці в добір тексту “із соціологічного погляду кращого”, причому пильно усував імовірні впливи зненавидженого більшовиками “панка, кармазинника” Куліша. Чи не під впливом Дорошкевича згодом і Айзеншток (пор. “Литературное наследство Т. Г. Шевченко”, 1935) радив добирати варіанти “класово значимі”, тобто ближчі класовій ідеології?

Не рахуючи монографії А. Багрія й менших передмов до Шевченкових “Кобзарів”, три дослідники охопили цілість поетової творчості соціологічного погляду.

А. Річицький у студії “Шевченко на тлі епохи” (1923 і 1925) сягнув аж до історії України, щоб відтворити Шевченкову добу. Він дуже докладно характеризує соціальну верству, що з неї вийшов поет, бо, на думку Річицького, Шевченко ніколи не сягнув поза круг мужицької філософії (?), а, додумавшись до ідеології передпролетаріату, потрапив у євангельський христіанізм із братолюб'єм та спільним майном (ремінісценція оцінки Драгоманова!). Шевченкова поетична творчість пройшла, мовляв, еволюцію від національної романтики до соціальної революції, а напрям цій творчості дала – класова основа. Соціалістом у сучасному значенні поет, мовляв, не був, але боровся за визволення передпролетаріату, тобто тієї суспільної верстви, що з розвитком капіталізму видала з себе теперішній пролетаріат. У панщизняно-добуржуазному суспільстві

не було ґрунту, щоб Шевченкові думки набрали сьогочасного комуністичного характеру, але поет, мовляв, наче передчував майбутні комуністичні ідеї:

І на оновленій землі	А буде син, і буде мати,
Врага не буде, супостата,	І будуть люди на землі...

Соціально-історичне значення Шевченка, на погляд Річицького, в тому, що він ішов уселюдським шляхом боротьби, наміченим маяками: Спартак, Мюнцер, Бабеф, Маркс, Ленін, а цей шлях, мовляв, веде до комуністичного суспільства. Студія Річицького (коли не рахувати праці Драгоманова із соціалістично-народницьким підходом) це – перша і, як досі, єдина марксівська монографія про Шевченка, написана на основі аналізу його поетичних та прозових творів. Автор намагався науково обґрунтувати погляд на Шевченка – класового поета. Та й поза літературою, в самому тільки розвитку суспільного руху, вага Шевченка, мовляв, така велика, що обминути його творчість, значить – відректися впливу на селянські маси.

Хто прочитав Річицького, нічим не проґршіться, коли не прочитає Корякової “Боротьби за Шевченка”, за яку склалося тринадцять популярних статей різко полемічного, інколи – простакуватого стилю. Протилежних Річицькому тез у Коряка немає. В нього Шевченко, очевидячки, класовий поет передпролетаріату. В першому виданні своїх публіцистичних статей Коряк не вживає цих висловів, але ж називає Шевченка революціонером і великим пророком пролетаріату; Шевченко, каже, мав природну класову свідомість, а пророчив нове, невідоме йому життя. У другому, доповненому, виданні він Шевченкових “парубків” називає вже передпролетаріатом, що став сьогочасним пролетаріатом у буржуазному суспільстві. Шевченко, – пише Коряк, – подав марксистам руку понад голови поколінь. Шевченків “гріх молодості”, національний романтизм, він приписує Міцкевичевим впливам: мовляв, Міцкевич потонув у шляхетській державності, а Шевченко захопився гетьманщиною, але ж, суспільно освідомлений, поет картав гетьманів нарівні з усіма гнобителями народу. Шевченкову класовість доводить, мовляв, не тільки зміст його творів, але той факт, що він писав по-російськи... Хто не хоче бачити в цьому єднання з нижчими всіх націй, мусів би назвати Шевченка общеросом.

До речі: Костомаров називає Шевченка українським поетом щодо форми й мовою, а як виразника народного чуття – “поетом общерусским”!

Але ж настав і такий час, коли до шевченкознавців промовив Сталін – *Roma Iocuta*, отже боротьба за Шевченка повинна скінчитися. Уряд СРСР рішився відкрито та явно взяти цю боротьбу в основу розбудови советської культури в Україні, втягуючи її в коло реалізації “пятирічки”. Ото ж під кінець 1933 р. листопадовий пленум ЦК КП(б)У ствердив “саботаж” і “контрреволюцію” не тільки Єфремова, Дорошкевича, Скрипника, Загула, Бажана, але навіть – Річицького і... Коряка. Тому УАН та Інститут Шевченка він обсадив своїми людьми, що мали геть змити з поета т. зв. “націоналістичну брехню”. У грудні того самого року Наркомос вирішив: “Правильне більшовицьке висвітлювання Шевченка повинно поставити його творчість на службу пролетарській диктатурі, винищуванню капіталістичних елементів, перемозі соціалізму”, отже – треба винищувати всіх, хто хотів би збудити недовір’я до советської влади, або поставити трудящі українські маси проти інших націй, що входять у склад СРСР. Після цього Інститут Шевченка й УАН прийняли чотири точки Постишева, поставлені на XII з’їзді КП(б)У, що вимагають боротьби з “великодержавним українським шовінізмом” і визначають Інститутові завдання виховувати широкі маси в дусі пролетарської ідеології.

Ці ж укази сталіно-постишевщини, що від 1934 року заступили марксівський метод, треба вважати за рівнозначні з ліквідацією наукового шевченкознавства. І дивно, що тоді нікому не спало на думку запитати, чи поняття класового поета передпролетаріату насправді літературна категорія, засобами літературної критики простежена? Без постороннього впливу та натиску? І чому Пушкіна можна шанувати, не шукаючи його класовості? Чому Пушкінський Дім (аналогічний Інституту Шевченка) не має ширити пролетарську ідеологію?

Не зашкодило б, щоб наші марксистичні прочитали собі статтю Леніна "О национальной гордости великороссовъ" ("Соціально-демократ", ч. 35, за 1914 р.)!

По черзі треба розглянути праці, написані на сталінсько-постишевські рецепти. В 1934 році А. Хвиля і Шабліовський зредагували "Поезію" Шевченка⁵, до якої Хвиля написав свою довгу передмову – "Великий демократ".

В основі проводить Хвиля тезу Річицького та Коряка про Шевченка – класового поета передпролетаріату, але й відмежовує його від соціалізму й комунізму, називаючи поета – буржуазним демократом. Тільки ж, мовляв, цьому демократові належить честь як передовому революціонерові, дарма що він мріяв не більше, як про... українського Вашингтона, тобто буржуазну революцію. Дуже виразно Хвиля остерігався поставити Шевченка на п'єдестал соціалізму-ленінізму і т. д.; тут Маркс-Ленін-Сталін, а не Шевченко, – навчає Хвиля.

Цю свою статтю Хвиля наповнив жовчю, приперчив непристойною корчемною лайкою, вона виросла до розмірів 124 сторінок і ввійшла як передмова до ювілейного видання УАН 1-го тому Шевченкових поезій "Повне зібрання творів, том I". Отож і світовий скандал – у монументальному виданні УАН, яке кожний українець захоче хоч би оглянути, фурія Хвилі дико накинулася на всіх видніших українців, від Куліша та Костомарова починаючи, автор ошельмував непричетних до Шевченка людей (Петлюру, міністрів УНР і т. д.) сороміцькими словами. Зате ж стаття кінчиться заявою, що, мовляв, Україна є "невід'ємною складовою частиною" СРСР, і має "історичні досягнення в братському єднанні" з Москвою; під переможними прапорами Леніна-Сталіна, мовляв "ми розтрошимо всіх царів, панів, попів, поліцаїв та їх слуг"...

Враження молодого яструба, запертого у клітку канонів ЦК КП(б)У, справляє Ю. Йосипчук у довшій статті (55 сторінок) "Поема селянського повстання", що, обік статті Гуслистого "Селянські повстання на Україні і "Гайдамаки"", становить передмову до поеми "Гайдамаки", виданої УАН та Інститутом Шевченка в 1935 р.

Йосипчук, як постійний працівник Інституту, поруч інших допомагав Затонському, Хвилі та Шабліовському редагувати I том академічного видання Шевченкових поезій. Його стаття про поему "Гайдамаки" наче доповнює монографію Навроцького. Дарма, що вже Гуслистий з'ясував історично-соціальне підґрунтя поеми, Йосипчук теж розписується про

нього, не забуваючи ...про постишевщину. В літературних помітках ставиться до поеми критично, хоч і не так, як свого часу (під посереднім впливом Драгоманова) Ів. Франко у "Світі" від 1881 року. Основа поеми для Йосипчука – селянсько-класова, рушій розвитку дії – процес розгортання класової боротьби; недостача поеми в тому, що поет не провів виразно соціальної різниці між бідними гайдамаками й козацькими старшинами, бо ці... бажали використати повстання у своїх приватних і класових цілях; не зазначив, мовляв, Шевченко того, що жид був тільки соціальним ворогом гайдамаків; іншу хибу поеми бачить у тому, що вся сила її – в соціальній помсті, а поет долучив до неї вияви націоналізму; при відсутності осіб, на яких зосереджувалася б акція, головним героєм поеми є – селянсько-повстанська маса. Не обійшлося у Йосипчука без лайки на адресу націоналістично-буржуйських критиків, переважно – Навроцького. Але він полемізує з ним деколи й суттєво, в основному на тему композиції. Йосипчук не хоче бачити в поемі новелістичного сюжету (кохання), поруч історичного, бо основною постановою поеми є, мовляв, – поетизація селянської революції, але в постишевській режим у шевченкознавстві він уже вдумався. Для нього Шевченко такий собі поет, що не вмів виразно підкреслити класової різниці між особами поеми – та й тільки!

СЛОВО

(У вінок Т. Шевченкові)

Немудрий цар твоє премудре слово
Топтав полками – квітли пурпурово
Ненатлі болі українських ран!
Зухвалий вождь, озлоблений тиран,
Його обкраював...
Щоб дух слабів... Та полум'ям тверезим
Воно збуяло – і росте, як мста!
Воно німим розковує уста,
Воно, як прапор, стало на сторожі,
Здолавши в порох тамі зловорожі, –
На всіх язиках, сяючи в віки,
Веде до правди всі материки!

Едмонтон,
9 березня 1964 р.

Яр Славутич

На закінчення не можна поминути московської статті Айзенштока в журналі "Литературное наследство". Автор її, до спілки з проф. Плевако, зредагував був (1925 р.) перше поправне видання Шевченкових поезій, своїми статтями спричинився до організації шевченкознавства та й сам був постійним працівником Інституту Шевченка й навіть секретарем. У часі постишевського розгрому знайшовся в Москві, де, каючись, почав змивати з себе "вавилонську вежу націоналістичної забріханості", звинувачуючи всіх, від старих українофілів почавши, на собі самім кінчаючи. Ось, напр., Єфремову вичитує за те, що забагато коментарів додав до "Журналу" й "Листування", та за те, ніби навмисне відсував видання поезій, хоч, мовляв, пролетар саме їх вижидав" ⁶. Щодо Річицького, то він, мовляв, подав Шевченкові твори як засіб, щоб опанувати українські маси, дарма що Шевченко був поет, а не вождь, і це – пониження для марксо-ленінізму, тим більше, що компартія має програму, і їй віршів не треба; до того Річицький дозволив собі поставити Шевченка поруч Леніна та Сталіна як дороговказ для людства!..

А щодо ідеологічного висвітлення Шевченка, то Айзеншток нічим не різниться від Хвилі, проводячи його лінію: Шевченко, мовляв, буржуазний демократ. Але без... “великий”. У всій статті так і чуєш та між рядками читаєш, що Шевченко поет собі та й годі, може, якийсь епігон московських та й ще другорядних, як для акад. А. Багрія. В полеміці з націоналістами він не менш нахабний, як Хвиля. На доказ абсурдності всієї більшовицької полеміки досить подати один зразок: Ст. Смаль-Стоцький, мовляв, наніс Шевченкові образу, дошукуючись колядкового складу в його ритміці, адже коляди – церковщина!..

Колишній проф. історії української літератури в харківському Інституті народної освіти М. Плевако, редактор хрестоматії українського письменства і Шевченкових поезій та кількох збірників, – єдиний із марксистських шевченкознавців, що пише об’єктивно й не лається. Цікаво, що він не лише поета, а й критика вважає за продукт доби. Критик, мовляв, тільки оформляє й обґрунтовує панівні погляди своєї суспільної групи на письменника. В студії “Шевченко і критика” (“Червоний Шлях”, 1924, III–V) Плевако подає еволюцію поглядів на Шевченка від 1840 р. до 1923 р. Марксистську критику вважає за найкращий етап шевченкознавства, бо вона, мовляв, визнає Шевченка як народного і національного поета, але добачає в цих студіях тільки еволюцію його світогляду. Плевако не противиться, коли критики, згідно із структурою доби, зазначають ці чи ті риси поетової творчості, але він не допускає виключності в поглядах на поета, бо вона спричинює неправдиве висвітлення.

А. Войтоловський у своїх “Очерках истории литературы XIX и XX веков” трактує Шевченка між російськими письменниками і це своє становище пояснює тим, що нашого поета зв’язали з московським народом “русская литература” і московська неволя⁷. Це друге правдиве – поет карався десять років на засланні, ще й опаску з N носив на рукаві. А в 1933 р. його вдягли в советський мундир, і – ступай, “классовый поэт передпролетариата”! Його поезії Академія УРСР видала без наукового тексту й після того всякі редактори користуються рецептом “класової значимості” текстів, тобто з-поміж варіантів добирають те, що, на їх думку, ближче т. зв. класовості...

Але свобода наукових дослідів, скасована в УРСР, залишилась у погорджуваній, зненавидженій більшовиками Галичині й на опльованій ними еміграції. Правда, у Празі з чотирьох університетських кафедр тільки дві (Ст. Смаль-Стоцького та Л. Білецького), і тільки в рамках приписаних курсів, займалися Шевченком; в “Українському історично-філологічному товаристві” місяць березень присвячували Шевченкові; журнали (напр., “Нова Громада” під редакцією П. Богацького) друкували тільки принагідні статті про поета – тому там узагалі говорити про колегіальну, організовану працю над Шевченком – годі. Зате пок. акад. Степан Смаль-Стоцький саме у Празі, на еміграції, дав найцінніші досі студії про Шевченка в своїх “Інтерпретаціях”. Український науковий інститут у Варшаві повів організовану вже шевченкознавчу працю, й її результат – нерукотворний пам’ятник: “Повне видання творів Т. Шевченка”. Його редактор П. Зайцев, передовий знавець-текстолог, не тільки дбає про наукові тексти, але ж, крім цього, друкує свої й чужі “пояснювальні статті”, хоч і не всі рівної вартості; між ними є чимало таких, що висвітлюють Шевченкову ідеологію. І Львів має змогу збагачувати організоване шевченкознавство в основаній В. Щуратом Шевченкознавчій Комісії при Філологічній секції НТШ (її веде тепер – П. Зайцев), але придбані нею досі праці не входять у обсяг нашої статті.

З усіх нових праць про Шевченка на перше місце слід поставити збірку Степана Смаль-Стоцького: “Т. Шевченко. Інтерпретації”. Автор її інтерпретує тринадцять Шевченкових творів, а в шістьох статтях розглядає

Пантелеймон КУЛІШ

Слово над гробом Шевченка

Немає в нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж ми через його маємо велике й дороге нам право — оглашати рідним українським словом сю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехах, — всюди він був би між своїми. Боявся, єси, Тарасе, що вмиреш на чужині, між чужими людьми. Отже, ні! Посеред рідної великої сем'ї спочив ти спочинком вічним. Ні в кого з українців не було такої сем'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей із цього світу згоняти, не городи й села опановувати; ти вчив нас правди святої животворящої. От за сю-то науку зібралися до тебе усіх язиків люде, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім їм рідний, і проводжають тебе на той світ з жалем і плачем великим. Дякуємо богу святому, що живемо не в такий вік, що за слово правди людей на хрестах розпинали або на кострах палили. Не в катакомбах, не в вертепах зібралися ми славити великого чоловіка за його науку праведну: зібралися ми серед білого дня, серед столиці великої, і всією громадою складаємо йому нашу щирю дяку за його животворне слово.

Радуйся ж, Тарасе, що спочив ти не на чужині, бо немає для тебе чужини на всій слов'янщині, і не чужі люде тебе ховають, бо всяка добра і розумна душа тобі рідна. Бажав єси, Тарасе, щоб тебе поховали над Дніпром-Славутом; ти ж бо його любив і малював, і голосно прославив. Маємо в бозі надію, що й се твоє бажання виконаємо. Будеш лежати, Тарасе, на рідній Україні, на узбережжі славного Дніпра, ти ж бо його ім'я з своїм ім'ям навіки з'єднав... Ще ж ти нам зоставив один завіт, Тарасе. Ти говорив своїй непорочній музі:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, — у нас нема
Зерна неправди за собою...

Великий і святий завіт! Будь же, Тарасе, певен, що ми його соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам, так як ти, безтрепетно святую правду глаголити: то лучче ми мовчатимем, — і нехай одні твої великі речі говорять людям вівіки і віки чисту, немішану правду.

загальні теми з Шевченка, так що охоплює ними всю Шевченкову творчість. Його книжка це — протипага советським студіям і з погляду методології і за змістом. Беручи в основу дослідів філологічний метод, тобто виходячи від слів, їх зв'язку в тексті і від самого тексту, критик немаловажить ні доби поета, ні духовних чинників не нехтує. Із праці, виведеної відзначеними засобами, виринає під пером Ст. Смаль-Стоцького Шевченко — національний поет і державник. Шевченкові національні та державницькі ідеали (в парі з правдою Божою, з рівністю небагатих і небідних) у всіх інтерпретаціях Ст. Смаль-Стоцького, Зайцева та інших несоветських дослідників, не мають джерела ні в яких теоріях, а зв'язані з самим текстом поезій. У всіх інтерпретаціях той Шевченко, що бореться

за визволення всієї України, не такий уже бідненький, як здекласований і класовий поет, що бунтує кріпаків. Шевченко-державник у Ст. Смаль-Стоцького показав на “Івані Підкові”, що, нічого не лякаючись, треба добувати найвище добро – панувати в рідному краю; в “Тарасовій ночі” вказує на бій, як єдиний засіб, щоб поганці не панували в Україні. А Зайцев ядро поеми “Гамалія” бачить у молитві “О, милий Боже України” і виводить із неї провідну думку: перед судом історії рабство – для нації найбільша ганьба.

Для радянських шевченкознавців невмирущі та вічно живі і творчі національні елементи й ідеали у світогляді й поезії Шевченка, це тільки – молодечий романтизм, посередня стадія, ніби-то закинута й залишена згодом, це наче ті пройдені стовпи на шляху до вищої – соціально-класової ідеології. Таке класово-пролетарське розуміння визначили вони Шевченкові як аксіому. Але час іде і змін в Україні приніс чимало. Ледве чи ті шевченкознавці, що вірили колись у ніби-марксовські настанови, сказали б тепер, що Шевченко боровся за класову Україну Сталіна–Посишева–Хрущова? Бо ті дослідники-українці, що національно думають, – вони вірять і знають, що з шевченкознавства спадуть такі кайдани, що воно знову стане до праці, вільне-свобідне у своїй хаті...

Львів, 1939

¹ “Добити націоналізм і на ділянці Шевченкознавства” – ось вам заголовок брошури Шабліовського, одного з редакторів монументального видання Шевченкових поезій УАН.

² Статистика В. Дорошенка (Бібліографія Шевченкових творів. – Львів, 1938. – С. 329) виказує в п’ятьох річниках вищу цифру, ніж чверть мільйона, в одному – півмільйонну.

³ Пор.: статейку П. Б-ого у відділі “Огляди”, п. з. “Два збірники” Інституту Тараса Шевченка.

⁴ Див.: С. 42, помітка 2.

⁵ Пор.: Рецензію В. Дорошенка у відділі “Рецензії”.

⁶ Праця над Пушкіним куди легша, а видання його творів коштувало 16 років, та Айзеншток, мабуть, про це забув. – Д. Л.

⁷ Виписано з Дорошкевича. – Д. Л.

Василь Яременко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО СВЯТОЩІ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

У творчості Тараса Шевченка, немов у краплі води, відбилися характерні особливості духовного світу українців. Це стосується і відображення народних уявлень про родину, про традиційні сімейні стосунки та родинну обрядовість, на що вже звертали увагу численні дослідники ¹. В даній статті предметом розгляду стануть ті набутки української сімейно-родинної звичаєвості, які Шевченко підносив до рівня ідеалу. В умовах нашого часу, коли нівелюються віковічні традиції народу, Шевченків геній може допомогти плекати, зберігати, розвивати і неперехідні традиційні національні цінності.

Родина, сім’я, материнство належать до тих основних загальнолюдських і моральних понять, навколо яких, за словами І. Дзюби, розгортаються характерні універсальні мотиви, що є “плодом і традиції, і індивідуальних творчих осягнень” ². Не випадково в Шевченка (як, можливо, в жодного із геніальних митців) ці та пов’язані з ними поняття мають велику семантичну глибину ³ та якнайширше вживаються в переносному, символічному значенні: “Запалили у сусіда Нову добру хату Злі сусіди”, “Сім’ю слов’ян роз’єдiniла”, “Подивись тепер на матір, На свою Вкраї-